

KALOUS ANTAL

A gazdasági elmaradottság tárgyalása a rendszerváltás fogalmának fényében¹

Kísérlet a „rendszerváltás” fogalmának rögzítésére

Munkahipotézisként fogadjuk el Krausz Tamás azon megfogalmazását, mely szerint a rendszerváltás a gazdasági és tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatása.² Ebben az esetben egész Közép- és Kelet-Európa legújabbkori történetében két rendszerváltás történt, 1945-tel és 1989-cel.³

Az elmaradottság fogalmi tisztázása

A kifejezés hallatán elsősorban az életkörülmények, infrastruktúra fejletlenségére asszociálunk, általánosságban egy ál-naturalista fallácia⁴ jegyében a lakosság szellemi és etikai depriváltságára.⁵ A strukturális eltérés itt a „fejlett” és „elmaradott” rendszerek *keletkezési idejének* különbségét⁶ látszik magára öltetni, a termelékenység emelkedése⁷ (mint pánhumanista szociális ígéret egyben, á la Smith) egy utólagosan mérlegelt, a siker elérésének körülményeit tudatosan ignoráló irracionális, kvázi „istenítéletes” eredményetikai *argumentum ad crumenam* fallácia keretében lesz a tökéletes termelési mód nem pusztán gazdasági-pénzügyi százalékos számításokban,⁸ de

¹ Előre kell bocsátanom: ezek egy filozófus szavai és megközelítései lesznek, a történészek és gazdaságtörténészek diszciplináris keretek között összegyűjtött ismerethalmazáról szóló – egyben ideologikus – reflexió.

² Vállalva ennek egyik, korunk közmegegyezéseire nézve „botrányos” kifolyását is: ha a termelési viszonyok változása a rendszer változása, akkor 2010-ben *kormányváltás* történt, semmi egyéb

³ Nem számítva itt a Nagy Októbert, egy elő-'45-öt.

⁴ <https://www.logicalfallacies.info/relevance/naturalistic/> (utolsó megtekintés: 2019.02.10). Valójában itt a Hegelnek tulajdonított, a fennállót, a társadalmi működések adott szintje szerint logikusan megteremtett mivoltot „megigazoló” alapállásról van szó.

⁵ A magyar nyelv értelmező kéziszótára II. k. Budapest Akadémiai Kiadó, 1986. Áttekintő leírás, megengedő az ideológiai tartalmak meghaladottságának tárgyalására. Moralizáló felhang azonban nem található benne. Az elmaradottság negatív értelmezése tárgyalásában hasonló szerephez jut a Nagy Szovjet Enciklopédia „Fejlődés” szócikke (I. kiadás 48. köt. 101–104. Moszkva, OGIZ, 1941. Elvont hegeliano-marxista leírás, egyszerre vonatkoztatható mindenre.)

⁶ Bizonyos értelemben: *argumentum ad novitatem*.

⁷ L. Szentcs Tamás: Az elmaradottság és a fejlettség dialektikája a tökéletes világ gazdaságában. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 8–9. Schumpeter és Hirschmann alapján.

⁸ L. a marx szöveget Marx–Engels Művei I. k. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957. Illetve itt érdekes beszúrni azokat a heterogén gazdasági formákat, amiket a Berend–Ránki szerzőpáros Magyarország története kapcsán leír, illetve a harmadik világ Szentcs Tamás szavai szerint „duális” gazdaságainak ilyen jellegét. Berend T. Iván – Ránki György: Nagypari fejlődés Magyarországon

ezeiktől absztraháltan egy elképzelt síkban morálisan is „jobb”.⁹ Erre Marx maga nemcsak a *Tőke I.* Előszavában panaszkodik, hanem a *Hegeli Jogfilozófia kritikájának* Bevezetésében is.¹⁰ Ugyanezen utóbbi szövegben reflektál Marx egyben arra a képzetben foglalt idődimenzióra is, amelyben a „lagging behind” leírása előfeltételezett módon értelmet nyer. Amennyiben a világpiaccal való termelési-elosztási korrespondencia funkcionális szükséglet, tehát a tőkés termelési módhoz való csatlakozás előrelépés, úgy panaszja, mely szerint „mi” (felteszem, a kor német kommunistái) egy olyan rendszer kritikájával foglalkozunk, amely nálunk még el sem jött, azaz „szellemi kortársai” vagyunk egy eljövendő világnak, amittől nem kevesebb, mint két gyökeres és teljes társadalmi átalakulás választ el minket. Ámde saját társadalmi valóságunk még feudális, az idősíkoknak, akár a társadalmi-termelési rendszerek elemeinek egy kusza egymásra csúszó halmazát írja le.

Ám a tőkés rendszer tiszta lapot szeretne; mint Marx írja 1846. december 28-ai levelében Annyenkovnak, a modern rabszolgatartás termelte ki a gyapotot, a modern ipar alapját.¹¹ Hozzáteendő, az ipar, mikor eléggé kifejlődött, már akadályt látott a porosz utas rendszer maradványaiban, tehát matricídiumot követett el, mint az ógörög mythologia ősiszteneinek láncba összeálló patricídiumai.

A világrendszer saját politikai diskurzusában az (akár: ideologikus) elmaradottság legitimatív erőt nyer beavatkozó aktusokra.¹² (Látszatra igen üdítő fejlemény, hogy a különböző, alternatív utakon járó országok lerohanása előtt a kortárs média már rég nem a centrumországok szegényeire hivatkozik, akik nyilván „nem léteznek, tehát róluk szó se essék”, hanem a befolyási övezetbe kerítés ügyében mindenkoron az állítólag elnyomás alatt álló és éhező, ellátatlan tömegek nyomorúsága lesz a *casus belli* éppen az ő lebombázásukra és a teljes infrastruktúra megsemmisítésére körülöttük.) A jobboldal és baloldal úgy a gyarmatosítások korában, mint a hidegháború idején, vagy akár napjainkban az elmaradottságot a tőkeerős országok szemszögéből az érdekszférába történő, az adott terület lakosságának véleményét e

1867–1900. Budapest, Szikra Kiadó, 1954; u. ök: Magyarország gyáripára 1900–1914. Budapest, Szikra Kiadó, 1955. Szentés, i. m. 1976; u. ő.: A gazdasági elmaradottság. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

⁹ Elsősorban és Marx korában ez a feudalizmussal való szembeállításban volt értelmezhető: most, a megkésett kapitalista fejlődésű országokkal szemben éppen ellenkezőleg, az *argumentum ad antiquitatem* vetődik fel.

¹⁰ http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_378.htm (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

¹¹ Idézi Wallerstein: Marx és az alulfejlettség. *Eszmélet*, 9. évf. (1997) 35. sz. 152–153.

¹² V. ö. Bagramov, Eduard: Régi fájvédő „elméletek” új köntösben. Budapest, Kossuth Kiadó, 1960. ill. Kolja Lindner eurocentrizmus-definíciójának pontjaival az *Eszmélet* 119. számában. (*Marx eurocentrizmusa*) Sok hasznos mozzanatot felvillantanak Szentés Tamás elmaradottság-írásai. Lenin idézi, hogy Sir Cecil Rhodes a belföldi nyomorra hivatkozva igenli a terjeszkedést (Lenin, V. I., Szocsinyenyija, T. 22. Sz. 244. Moszkva, Izdatyelsztvo Polityicseszkoy Lityeraturi, 1952.)

tárgyban ki nem kérően bevonó [jobb]¹³ alapállásról ill. ennek elutasításáról [bal] különböztethető meg¹⁴ – ezt a későbbiekben látni fogjuk.

Az „underdevelopment” konnotációja meglepően gyakran¹⁵ gazdasági, míg a szovjet kiadványokban¹⁶ vagy a rendszerváltás előtti munkákban az elmaradottság orvosi-biológiai¹⁷ fogalom. Azonban míg ez a szóforma, akár a „lagging-behind” és a недоразвитость szóformák egyaránt egy ideáltipikus fejlődési úton megtett távot becsülnek fel, kizárva tehát eltérő utak meglétének lehetőségét, addig az „overdevelopment”¹⁸ a szimpla „development” biztosította eszközök mentén a természeti források kiaknázását problematizálja; a „development” egy bizonyos úton haladhat csak, és mindenkor csúcsával azonosítja.

Amennyiben azonban az ennyire monolit és kirekesztő fogalomhasználat mégsem képes mindenre választ adni (különösen feltűnik ez a moralizáló felhangjai és a valóság közötti feloldhatatlan ellentmondás okán) felvetődik, hogy az egy csapásirányú fejlődés elméletének szemszöge rögzített-e önmagában, ez okozza-e látásmódja korlátait.¹⁹ A klasszikus elmaradottság-képzet a centrum helyzetének a perifériáival való mechanikus, az okok elemzését elhanyagoló összehasonlításából ered. (Az elképzelt „egyetlen” fejlődési út monolitikusságának gyakorlatilag a „varieties of capitalism” iskola sem mond ellent – viszont a voluntarizmusával, mely szerint bármely állam tetszés szerinti tőkés berendezkedési formát felvehet pusztán szándék szerint, a világi piaci rendszer meghatározottságait éppen úgy ignorálni látszik, mint

¹³ V. ö. pl. Hippler, Jochen: A demokratizálás mint uralmi forma. Eszmélet, 8. évf. (1996) 29. sz. 3. pont http://www.eszmelet.hu/jochen_hippler-a-demokratizalas-mint-uralmi-forma-a-harmad/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

¹⁴ Tudósként értékelt személyek esetében az egy csapásirányú fejlődés elmélete bizonyos pozitivistá episztemológikus vakfoltot is jelenthet; Szentés 1976-os monográfiája 1. fejezetében 12. o. több kritikai gondolkodót is idéz, akik szerint hibás speciális helyi esetektől elvárni egy hamis egyetemességet.

¹⁵ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/underdevelopment> (utolsó megtekintés: 2019.02.10) Beszédes forrás: <https://www.kenyaplex.com/resources/3567-characteristics-of-underdevelopment.aspx> (utolsó megtekintés: 2019.02.10). Kis elemzés: https://www.researchgate.net/publication/307138568_The_Causes_of_Underdevelopment_in_the_Third_world_and_Possibility_for_Human_Development (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

¹⁶ «Otształoszty» 1. kiadás, 43. köt., Moszkva, OGIZ, 1939. 655. 2. kiadás, Moszkva «BSzE», 1955 31. köt. 438. Nincs ilyen szócikk. «Nyedorazvitoszty» 1. kiadás, 41. köt., Moszkva, OGIZ, 1939. 469. Orvosi. 2. kiadás, Moszkva «BSzE», 1954, 29. köt., 361. Átirányít az «Infantilizm» szócikkhez. Szlovar russzkogo jazika. 2. köt. «russzkij jazik», Moszkva, 1983, 712. Csak példaként említi a gazdasági-műszaki elmaradottságot, általános értelem, átirányít a melléknévi alakhoz, annak „az úton elmaradottság” jelentését tulajdonítja.

¹⁷ A *Pallasz Nagylexikon* 6. k. 58. o. (Bp. 1894.) átirányít az „Atrófia” szócikkhez, 1. k. 300. o. (Bp. 1893.), ám ez tisztán orvosi leírást tartalmaz.

¹⁸ <https://populationspeakout.org/the-book/> (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

¹⁹ Mint ahogyan D. Sz. Lihacsov kénytelen volt felismerni, hogy Oroszország „keletisége” csak akkor lesz feltűnő, ha nyugatról tekintenek felé. L.: Lihacsov, D. Sz., *Isztorieseszkoe szamoszoznanyie i kultura Rosszii*.

az egyes területek természetföldrajzi eltéréseit. Így viszont visszaléptek Montesquieu (Le esprit des lois) és Rousseau (Második értekezés) elé, ezek ugyanis elismerték a természetföldrajzi viszonyok visszahatását a gazdálkodás lehetséges módozataira... Ezzel lehetőséget teremt saját kritikájára. Artner Annamária már rávilágított hibáikra.)²⁰ Ezért beszélhet Prekisch „hamis egyetemességről”.²¹

A fejlődést technikai értelemben a tőkés termelési módban látó Marxot igen könnyű lenne tehát az egyetlen-lehetséges-út, azaz ezen esetben az angol mint a kapitalizmus ideáltipikus formája hívének látni és láttatni, amint ezt az őt eurocentrizmussal vádolók teszik,²² miután annak a kontinens országaihoz képest a tőkés átalakulásban (e szóforma mentesülhetne a „fejlődés-elmaradottság” dichotómia érzelmi tölteteitől) akkoriban a legmesszebb jutott, és illetően történetében a legjobban dokumentált kapitalizmusforma volt.²³ Erre hivatkozik Althusser is az elméleti megalapozást körvonalazó írásában,²⁴ ahol tehát a brit tőkés forma lehetett az az ideális átlag, amely(nek elemzése) absztrakt formájában is felmutathatta a tőkés rendszer általános *differentia specificá*-ját. Ugyanezt a problémát emeli ki Althusser Lenin és a legális marxisták (Sztruve) vitájában is, ahol a tét, hogy létrejöhet-e kapitalizmus Oroszországban.²⁵

Ernest Mandel a maga részéről egy homályos kifejtéssel próbálkozik, amelyben belül marad a fejlődés egyféle csapásirányúságának képzetén, és csak az a kérdés számára, miért maradnak el egyesek – a természeti (pl. ásványi, vízrajzi, domborzati, klimatikus) ill. humán (népsűrűség) viszonyokról, melyek gátolhatják vagy segíthetik a „fejlődést”, nem látszik tudomást venni.²⁶

Szentes Tamás az elmaradottságot tárgyaló írásaiban pedig felhívja a figyelmet azon szerzők áldozathibáztató és egyben kapitalizmus-apológéta tárgyalásmódjára, akik az elmaradott országok kapcsán a világpiaci összefüggések helyett egyoldalúan a helyi lakosságot és a lokális politikát teszik felelőssé azok saját szegénységében.²⁷

²⁰ L. pl. www.ksh.hu/statszemle_archive/2019/2019_01/2019_01_005.pdf (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

²¹ Szentes, i. m. 12.

²² L. Lindner i. m. Ez az írás gyakorlatilag Marx eltávolodásának a hegeli jog- és történelemfilozófiától is dokumentuma, amennyiben előbbi, Smithtől fellelkesülve, az egyirányú fejlődésben a csúcst a polgári társadalomban véli megtalálni, utóbbi pedig a világtörténelem szakaszaiban kulturális hegemoniákat vél csak látni.

²³ V. ö.: *A Tőke* I. Előszó az első kiadáshoz.

²⁴ Althusser et al.: Olvasni a Tőkét. Budapest, Napvilág Kiadó, 2018. 387–392.

²⁵ u. o.

²⁶ Mandel, Ernest: Egyenlőtlen fejlődés. Eszmélet, 7. évf. (1995) 25. sz. http://www.eszmelet.hu/ernest_mandel-eyenlotlen-fejlodes/ (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

²⁷ Szentes i. m. 1976, ill. u. ö. i. m. 1965

A „fejlődés” nem egyirányú, mondja el, a „fejletlenség” a világgazdaságtól függő félre-fejlődés.²⁸ A „fejletlenség” ördögi köre: alacsony reálberek → alacsony fogyasztás → alacsony tőkenövekedési ráta.²⁹ (Ez a képlet persze még nem veszi figyelembe a jövedelmek társadalmi elosztását és a világrendszeren belüli viszonyokat.)

A fejlődés mint elkanyarodás

Pach szerint a későbbi félperiféria az, amelynek gazdálkodása „elkanyarodott” a gazdasági fejlődés (centrum) irányától.³⁰ Azonban ha megnézzük, a félperiféria és a centrum közötti különbség a tengerentúli felfedezések és luxusáru-forrásoktól való távolság.³¹ Mindazonáltal ez éppenséggel a világ távoli és kifosztható tájaival kapcsolatba került országok gazdasági-társadalmi átalakulásainak terméke; nem mi maradtunk le,³² hanem ők ültek közel a tűzhöz! (Vessük ezt össze Szibériának a 16. századtól beinduló tulajdonba vétele leírásával! Anyagi értelemben nem hozhatott annyit, mint a rabszolga-kereskedelem és az őslakos kegytárgyak elrablása, ám szükséges lehetett a nyugati irányú terjeszkedés frusztrációjakor.³³ Még inkább vessük össze a portugál hajózási helyzetelőnyt ecsetelő fejtegetéseivel.)³⁴

A meghódított területek kizsákmányolása és a termelési technikák fejlődése öngerjesztő folyamattá állt be,³⁵ míg ezzel a félperiféria második jobbgysága csak a fokozott terhek útján próbálhatta tartani a lépést,³⁶ sikertelenül. Az elmaradottság

²⁸ Szentes i. m. 1965, 16.

²⁹ u. o. 23–25. Érdemes megfigyelni ugyanezen mechanizmusoknak a rendszerváltás utáni megjelenését!

³⁰ Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963.

³¹ Előfeltevésem, hogy a következő évszázadokban a döntően agráralapú félperifériás társadalmak az iparosodó és gyarmatárakat importáló centrum termékeiért a közvetítők profitjával terhelt árakat voltak kénytelenek fizetni, azaz a kontinens két fele közötti vagyoni szakadék mélyült.

³² Itt szeretnék elhatárolódni Szűcs Jenő Közép-Európa-konceptiójától, (I. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, Magvető Kiadó, 1983) amely lényegében egy pszichologizáló elképzelés keretében egyenest a római limestől datálható mentalitásbeli és csak ebből következően gazdasági határvonalat szeretne látni, amely elkülöníti a félperiféria világát a centrumtól. A vállalkozói-kapitalista attitűdök és Weltanschauung a történelem termékei, csöppet sem örökvényű, „genetikailag kódolt” dolgok.

³³ Wallerstein, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983. 579.

³⁴ i. m. 67–72.

³⁵ L. Berend – Ránki i. m. 1979, 11–13.

³⁶ Ám a közhelyekkel ellentétben jegyezzük meg, hogy éppen Pach mutatja fel: a feudális kötelezettségek pénzbeli megváltása a későbbi centrum területén már a 13. századtól megkezdődött. (Pach, i. m. 23.) A különbség, olybá tűnik, hogy a tengerek felé nyitott Anglia nemességének alkalma nyílt tőkét megforgatni. Az egyoldalú feudális teher feloldásának nyitja lehet, miért nem fajult a polgári forradalom ott az *ancien régime* kivételezettjeivel szembeni olyan leszámolásba, mint a „noblesse oblige” franciaországi Nagy Forradalom.

ideológiai szintje, a reakció a tehetetlen, kiváró taktika volt a félperiféria uralkodó osztálya részéről.³⁷ Ha megfigyeljük, a négy niederhauseri európai alrégióból háromban, nem lévén sem tőke, sem hajlandóság az ipari átmenetre, állami utasítással, külföldi fináncsőke használata által került sor az iparosításra.³⁸

Innen jön, hogy a „fejlődés” képze a *termelési eszközök* ipari irányú fejlesztésének képze, annak a feudális kötöttségeket felbontó alapmozzanataival!

Gyakorlatilag ebben a pontban foglalható össze Trockij és Pokrovszkij vitájában a döntő kérdés, ami nem kérdés. Pokrovszkij a kupectőke 16. századi oroszországi meglétét és nagyságát a kapitalista fejlődés egy sajátos útjának láttatja, amelyben ekkor a cári impérium kortársa lehetett volna a vállalkozóivá váló centrumnak!³⁹ A kereskedelmi tőke megléte önmagában még nem a tőkés termelési forma, szólt a válasz. (Hozzátehető, hogy a kereskedelmi tőke megléte az ókori görögöknél és rómaiaknál nem jelentette a rendszer egészének kapitalizálódását, amint a rab-szolgákkal folytatott nagyüzemi termelés sem.)⁴⁰ Ami nem is csoda: Wallerstein alá is húzza, a tőkés rend *differentia specificá*-ja a termelőtőke uralkodóvá válása.⁴¹

A gazdasági elmaradottság két szakasza

A közép-európai régió elmaradottságának tárgyalásában az első nagy korszak a középkorból naptár szerint kilábalt, de faktice abban élő Habsburg és poszt-Habsburg királyság története. A birodalom kaunitizmusa ellenében léphetett csak fel az iparosító törekvés. Pach Zsigmond Pál *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon* monográfiája⁴² első ránézésre Pokrovszkij nyomdokain látszik járni⁴³ amikor előbbre hozza a tőkés átalakulást a hihetőnél, (amit ő maga is érez, és igyekszik is mentséget találni a tőkés átalakulás sokszínűsége tézisében⁴⁴) egyben látszatra bizonyos hazai keletkezésű jelleget tulajdonít neki. No nem feltétlenül tisztán: egy pénzügyi oligarchia

³⁷ L. a Kommunista Kiáltvány a reakcióról szóló szakaszát.

³⁸ L. pl. Bebesi György a feketeszázasságról szóló monográfiájában (Bebesi Gy., A Feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása a századelőn. Ruszisztikai Könyvek VI. Budapest, Russica Pannonicana, 1999.); a Berend-Ránki szerzőpárosnál Gazdasági elmaradottság a XIX. században. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

³⁹ Krausz, Tamas: Vosztocsnaja Jevropa – Vcsera i szegodnja. // Isztorik i mir – mir isztorika... Budapest, Russica Pannonicana, 2012. 185–187.

⁴⁰ Vö. Arisztotelész *Politika* a khrematistike-ről ill. Marx, K., A tőkés termelést megelőző formák. A Tőkében vagy külön kiadványként.

⁴¹ Wallerstein, I.: Marx és az alulfejlettség Eszmélet 9. évf. (1997) 35. sz. 157. http://www.eszmelet.hu/immanuel_wallerstein-marx-es-az-alulfejlettség/ (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

⁴² Pach Zs. P.: *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon* Budapest, Szikra Kiadó, 1952.

⁴³ Valójában folyton Révai Józsefre hivatkozza.

⁴⁴ Pach, i. m. 1952, 8.

felbukkanását véli látni a *kontinentális zárlat hozta levantei nyitás* után.⁴⁵ Ráadásul el kell ismerje a pénztőke-felhalmozódás kérészéletű jellegét.⁴⁶ (Felteszem, a *Tőke* 24. fejezetére rímelő magyar történeti koncepciót szeretett volna létrehozni – ám egy ilyen olvasat eléggé gyenge lábakon áll.) Hozzá képest Sándor Vilmos *Nagyipari fejlődés Magyarországon* kötete⁴⁷ nem hat anakronisztikusan, a külföldi, döntően banki eredetű tőke beáramlását is feltárja⁴⁸, mint a megtermékenyítő erőt, amely a magyar ugaron lehetővé tette az ipari fejlődés megindulását – akárcsak az ezek nyomán megjelenő tőke és termelés-koncentrációt.⁴⁹ Berend és Ránki *Magyarország gyáripára 1900–1914* munkája⁵⁰ egy döntően finansziális háttérű, oligarchikus képet vetít elénk; a bankfüggetlen vállalatok száma és osztókéjük kimutatása alapján ezek morzsányiak lehettek a komoly cégekhez képest.⁵¹ Ez is jól illusztrálja a félperiféria krónikus tőkeszegénységét, amely a „nyugati” azaz centrum-típusú, állami vagy pénzintézeti háttér nélkül működő vállalkozói réteg teljes esetlegességét hozta magával. (Az a fajta „természetes születésű” középosztály, amely a centrumban a kincsképzők nemzedékének a „külső erőter” kifosztásából szerzett vagyonával elindulhatott a tőkés gazdálkodás útján, mint fentebb látjuk, nem lévén, nem is lehetett semminek alapja nálunk.) A mellékelt táblázatok emellett kimutatják, hogy a mélyről indult ipari fejlesztés az I. világháború előtti időszakban pl. a vegyipar bizonyos ágazatokban megduplázta, másokban megnégyszerezte a termelést.⁵²

Alapvetően ezekben a monográfiákban végig látszik, hogy a brithez képest 90 évvel későbbi magyarországi ipari forradalom ideológiája ekkor egy olyan „catching up”, amelynek a *technológiai* elmaradottságra hivatkozása jogos volt, gazdaságpolitikai éle azonban az ipari termékek költséges behozatalának kikerülését célozta.⁵³

Úgy tűnhet, eltértem a tárgytól, és az utolérés területére tévedtem – de ezt rögtön kompenzálja néhány tény: a kiegyezés és a századforduló között gyakorlatilag nem beszélhetünk hadiiparról, ezt az osztrák fél látta el,⁵⁴ a századforduló után ugyan számtalan cég fordult a hadiigények kiszolgálására,⁵⁵ ám az elmaradott és magas

⁴⁵ u. o. 212–213.

⁴⁶ u. o. 230.

⁴⁷ Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon*, Budapest, Szikra Kiadó, 1954.

⁴⁸ Sándor, i. m., 21. második hullámban u. o. 310–311; részletesen u. o. 398–491.

⁴⁹ u. o. 516–546.

⁵⁰ Berend T. I. – Ránki Gy.: *Magyarország gyáripára 1900–1914*. Budapest, Szikra Kiadó, 1955.

⁵¹ u. o. 156–157.

⁵² u. o. 231.

⁵³ Bár a világrendszeren belül a hátrányokat csak részlegesen (f)okozza az egyenlőtlen csere, ezek felszámolására tett csőlátásos kísérletnek vehetjük, vö.: Giovanni Arrighi: *A fejlődés illúziója*. Eszmélet, 26. évf. (2014) 103. sz. 159–163.

⁵⁴ Figyeljük meg ezt a *Nagyipari fejlődés* kötetben 363. ill. 463–464.

⁵⁵ *Magyarország gyáripára* kötet 265.

hozzáadott értékű magyar helyett a modernebb osztrák cégek kapták inkább pályáztatás esetén a megrendeléseket.⁵⁶ A „catching up” motivációs nulladik premisszájaként pedig eleve hordozza az elmaradottság érzését. A szomorú végkövetkeztetés, hogy a háború előestéjén az ország a korlátozott volumenű ipari termelésével döntően még agrárország volt.⁵⁷

Ez a jelleg a horthyzmusban sem változott, a győri program csak rövid, a hadikonjunktúrából és nem a programból magából eredő fellendülést élhetett át.⁵⁸ Ráadásul a Waffenbruderek számára elegendő volt, ha Horthyék olajos magvak és egyéb termények beszállítására korlátozzák önmagukat,⁵⁹ ill. a horthysták elképzelése a náci megszállás alatt álló területek felvevőpiacként vagy éppen nyersanyag-ellőhelyként történő felhasználásáról⁶⁰ eleve álom maradhatott, mert a náciakat ezeket maguknak tartották fenn Ausbeutung céljára, tehát nem is adtak volna belőle.⁶¹

Bár a világ felosztásában és újrafelosztásában a vezető szerepet a „fejlett” országok viszik,⁶² a katonai-expanzív politika mint a fejlődés vélt erőforrása az elmaradott országok jellemzője is lehet, ám nem a telítetté vált piacok és népesség terheinek lerakására, hanem éppen a piac telítésére. Ráadásul az elmaradott országok esetében nem globális, hanem csak regionális arányokban.

Elmondhatjuk tehát, hogy a kiegyezéstől a felszabadulásig terjedő időszak minden technikai értelemben fejlesztő tökebefektetések ellenére, különösen a századforduló előtti utolsó két évtizedben (ill. 1870–1910 között), az akkori brit GDP 29-47%-a közötti eredményekig tornáztta fel a félperiféria országait, kivéve a császári Németországot, amely 63%-ra jött fel, lásd Berend–Ránki *Magyarország gyáripára* a monopolisztikus szakaszt tárgyaló fejezetét. Az adott korszakban, láthatjuk, ugyanilyen tőkeimport zajlott Romániába és Oroszországba is. Mindez a centrum színvonalához képest elmaradott helyzetben hagyta Magyarországot,⁶³ amint ez félperiférikus helyzetéből következik is.

⁵⁶ u. o. 267.

⁵⁷ u. o. 296.

⁵⁸ Berend – Ránki: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933–1944.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 298–315.

⁵⁹ u. o. 321.

⁶⁰ u. o. 328.

⁶¹ Lásd: Götz Aly „Hitlers Volksstaat” c. munkájának az Ukrajna kifosztásával foglalkozó részét. Götz, Aly: *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus.* Frankfurt am Main, Fischer, 2005.

⁶² Lenin, Vlagyimir Iljics: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. V–VI. fejezet.

⁶³ Michael Kaynes-Rumy Susan: *Közép-Kelet-Európa utolérési kísérletei.* Eszmélet, 11. évf. (1999) 44. sz. 58–59.

A két szakaszt elválasztó közjáték

A szocializmusról szóló mai, érdekerhelt diskurzussal szemben igen meglepő, hogy az újjáépítéstől a hatvanas évekig valójában igen korszerűnek mondható technológia állt rendelkezésre, mint Szász Gáborra hivatkozva idézi Artner.⁶⁴ Egyfelől a kapitalista országok blokádja által autarchiára kényszerített Szovjetunió⁶⁵ (melynek ilyesfajta kényszerpályájáról *Az SzKP(b) története* X. fejezete⁶⁶ ad némi felvilágosítást, ill. elismeri Pinkász és Gerőcs is⁶⁷ – ha úgy vesszük, a KGST, mint az egyenként is autarchiára törekvő népi demokráciák a káros kompetíciót egymás között kikerülni szándékozó munkamegosztása afféle ellen- és paravilágrendet is jelentett.) technológiájából való baráti részesedés, másfelől az innováció szabaddá válása meglepő korszerűséget tett lehetővé: a hazai technikátörténetből a csepeli motorkerékpárok (Csepel, Pannónia, Danuvia) saját korukban korszerű konstrukcióknak számítottak.⁶⁸ (Az önállósodó magyar innovációs kísérletek buktatóit viszont Máté György is tollára tűzte.⁶⁹ Ugyanis a szovjet kutatás-fejlesztés eredményeit jóval költséghatékonyabb volt számtalan területen átvennie egy szövetséges országnak, semmint külön úton próbálkoznia.) A feudális elmaradottságból a technológiai fejlesztésbe való átlépés ugyanis ott 1922 volt, míg nálunk csak 1945 – így tartja Bárdos-Féltoronyi.⁷⁰ (Ez kissé elnagyolt megközelítés: a bolsevikok 1918-tól elkezdték a műszaki és humán fejlesztést és kéderképzést.)

A kutya többek között ott van elásva, hogy míg a Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború végeztével szerette volna civil célokra átállítani hadi termelésről ipari kapacitása egy addig lekötött részét, sajnos az Egyesült Államok agresszivitása miatt ezt nem tehette végül meg.

Megtörték ugyan az amerikai atommonopóliumot, ámde ezzel csak a védekezés lehetőségeit kapták meg, amiket viszont nem lehetett kiaknázni.

⁶⁴ Artner Annamária: Az ipari-technológiai fejlődés tendenciái Magyarországon. *Eszmélet*, 11. évf. (1999) 41. sz. 107–110.

⁶⁵ Michael Kaynes-Rumy, i. m. 1999, 62. Ugyanezek a 68–69. o. bizonyítják, mennyire nem értik a kényszerpályákat ebben az önellátásban.

⁶⁶ *Az SzKP(b) története*. Budapest, Szikra Kiadó, 1950.

⁶⁷ Pinkász – Gerőcs: *A KGST a világrendszerben*.

http://epa.oszk.hu/01700/01739/00098/pdf/EPA01739_eszmelet_113_015-036.pdf (utolsó megtekintés: 2019.12.02).

⁶⁸ L. pl. *Motor Revü* 2000. február. A szovjet típusok történetéről L. pl. Ocskay Zoltán: *A motorkerékpár története*. Budapest, Varga és Társa, 1993.

⁶⁹ *Stop in.: Csodaszer* Budapest, Kossuth Kiadó, 1964.

⁷⁰ Bárdos-Féltoronyi: *Peremvidékről peremvidékre*. *Eszmélet* 41. sz. https://www.eszmelet.hu/bardos-feltoronyi_miklos-peremvidekrol-peremvidekre-koztes/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

Az 1960-as évek második feléig egy nagyon is komolyan veendő ipar (pl. kohászat) és kutatási ágazat volt nálunk; a világ egyhatoda (a Szovjetunió) a kutatói apparátus 25%-át bírta, a baráti országokkal együtt 30%-ot még az 1970-es években is. Az 1970-es évektől kezdődő nyugati technológia-import inkább bizonyult károsnak: ez lejárt technológia volt, és nem is kompatibilis a miénkkel.⁷¹ Félperifériánk valamelyes fejlődése mellett kiszolgáltatott volt a nagyobb erejű centrumnak.⁷²

Miközben tehát a szocializmus viszonylag a legfejlettebb időszaka volt a félperifériának, a „szebb-múltat-mozgalmak”⁷³ ma látszattudományos szinten is a korszakok felcserélésén erőlködnek, ahol a horthyzmus lett volna az, ami a szocializmus, vagy éppen az újrapitalizmus viszonyait vetítenék vissza utóbbira.

A második elmaradottsági szakasz

A rendszerváltással nem pusztán a hazai foglalkoztatás került lefejezésre, a (máig sem pótol) másfél millió munkahely megsemmisítésének rémisztő számával, hanem a saját fejlesztésű technológia is, akárcsak a tulajdon. A hazai tőke 80%-a privátizációra került, ennek fele külföldi transznacionális vállalatok tulajdonába. A vállalkozások legnagyobb része monopolisztikus, és szűk körű tulajdonosi körrel rendelkezik.⁷⁴ Az export óriási hányada a vállalatokat felvásárló külföldi tőkés vállalatok tulajdona.⁷⁵ Az egymást váltó, színleg eltérő ideológiájú kormányok egyöntetű és egyforma szervilizmussal fordulnak ezen cégek és a centrum felé, szolgálják ki azok érdekeit. Az ún. „integráció” a „szabad” piaci környezetben egyoldalúan a tőke hasznára futott ki, ámde éppen a tulajdonosok által irányított gazdaságban az egyenlőtlenségek csak újratermelődhetnek,⁷⁶ a szociálisan kirekesztettek osztályrésze a „victim blaming”. Artner Annamária e visszafejlődés láttán 1999-ben még nem zárta ki, hogy speciális részterületeken talán megtörténhet a visszakapaszkodás. Mára már nem. (Hugo Radice előtt is 1994-ben még nyitottnak látszott a kérdés, hová kerülünk a globális munkamegosztásban...⁷⁷) Két évvel később azonban már látszott

⁷¹ Artner, i. m. 1999, 112..

⁷² http://real.mtak.hu/72776/1/AA_KeEu_helye_a_vilagrendszerben_Eszmelet116_2017_tel_u.pdf (utolsó megtekintés: 2019.02.10).

⁷³ Vö.: György László: Észrevételek a Horthy-rendszer historiográfiájáról. *Eszmélet*, 29. évf. (2017) 114. sz.

⁷⁴ Artner, i. m. 1999, 112..

⁷⁵ u. o. 112–113.

⁷⁶ u. o.

⁷⁷ Radice, Hugo: A külföldi tőke szerepe a kelet-európai átalakulásban. *Eszmélet* 24. sz. https://www.eszmelet.hu/hugo_radice-a-kulfoldi-toke-szerepe-a-kelet-europai-atalakul/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02).

egyfelől a régió teljesen egyértelmű újra-periferizálódása, „latinamerikanizálódás”⁷⁸ néven, ami alatt szélsőjobboldali rendszerek a lakossággal szembeni elnyomó magatartása és demagógiája mellett a centrum kutyahúségű kiszolgáltatását érthetjük, párhuzamosan a látható lakossági elszegényedéssel.⁷⁹

Természetesen, a hazai politikai elit a neoliberális iskola tanítása szerint ezt mindvégig pozitívumnak tekintette (vagy inkább: állította), a konvergenciát a küszöbön állónak, a szegénységet átmenetinek stb.⁸⁰ A kényszervállalkozói rendszert máig is támogatják, annak ellenére, hogy a centrumban az 1980-as évek óta lemondtak a kisvállalkozásokról⁸¹ a monopóliumok-multinacionális vállalatok leküzdhetetlen túlerejével szemben.

Ámde jogos a kérdés – miért hangzott el ez a rengeteg empiria? Mert a csattanó most jön. Minden lelkes győzelmi zászlólengetés és magabiztos kérkedés ellenére, a „középhatalminak” vélt félperiféria igencsak elnyomott helyzetben van; a korábban az afrikai országokat segélyező volt Béketábor most a tőkeexport terepe: euroafrika. A Szentés Tamás által 1965 és 1976 között írottak az elmaradottság jelenségvilágáról, amelyeket a szocializmusban felülről és kívülről nézhettünk, „váratlanul” igencsak közel jöttek, saját világunkká váltak. A nagyhatalmaktól való gazdasági függés, a gátlástalan jövedelem-lecsapolás, a helyi elitréteg nagyhatalmak felé orientálódása.⁸² A befektetett tőke magas megtérülési arányai,⁸³ a repatriált tőke volumenének lenyomozhatatlanná tétele,⁸⁴ a periféria-ország a befektetővel kapcsolatos nagy kiviteli aránya, amely nem viszonyos,⁸⁵ a gazdaságfejlesztés eszközeinek egyoldalúan importból eredése, a technika egyoldalú átvétele.⁸⁶ Importált másodvonalas technika és „brain drain”.⁸⁷ (A repatriált tőkemennyiség a most folyó Audi-tiltakozások egyik kulcskérdése is: a tiltakozók ebből vélnék kivonni a béremelések költségkeretét.) Vessük össze a felsoroltakat az NSZK-autóipar itteni magatartásának elemzésével! A gyártás a félperiférián működik, a fő piac azonban az USA és Ázsia.⁸⁸ (A termelés

⁷⁸ Latinamerikanizálódás. Eszmélet 30. sz. 41–42. http://www.eszmelet.hu/eszmelet_-_latin-amerikanizalodas/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

⁷⁹ Elszegényedés. Eszmélet 30. sz. 38–39. http://www.eszmelet.hu/eszmelet_-_elszegenyedes/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

⁸⁰ Ennek ideológiai hátteréről pl. Shaikh Anwar: A neoliberális közgazdaságtan mitológiája. Eszmélet 67. sz. http://www.eszmelet.hu/anwar_shaikh-a-neoliberalizmus-kozgazdasagi-mitologiaja/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

⁸¹ Artner, i. m. 1999, 100.

⁸² Szentés T.: *Az elmaradottság és fejlettség dialektikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 361.

⁸³ u. o. 363–364.

⁸⁴ u. o. 362.

⁸⁵ u. o. 366.

⁸⁶ u. o. 365–373.

⁸⁷ u. o. 375.

⁸⁸ Geröcs T.: *A német járműipar...* Külügyi Szemle 2015 ősz. 96–117: 104.

és élvezet szétválasztása eleve az aszimmetrikus viszonyrendszerek sajátja.)⁸⁹ Az egyenlőtlen fejlődés centrum-periféria viszonyrendszere ismétlődik meg a járműipari tőkekivitellel. A kis országok kénytelenek ugyanis alkalmazkodni a gazdagokhoz, a verseny *ab ovo* nem a centrum és periféria között zajlik, sőt, egymást alkudják mind lejjebb a kedvező befektetési terep státuszaért.⁹⁰ A kis országok oktatásukat, adó- és munkaügyi törvényeiket is a monopóliumok szükségleteihez szabják.⁹¹ A tőkeimportnak alávetett térség inkább gazdasági enklávé, semmint integráns része a helyi gazdaságnak.⁹² Kutatás-fejlesztés e területeken nem folyik,⁹³ a helyi beszállítók „A” technikát csak az anyacégen keresztül szerezhettek be,⁹⁴ és óriási a szakadék az innovációs központok ill. a kifutó modellek félperiférikus termelése között.⁹⁵ A TTIP szabadkereskedelmi egyezményrel a járműipari függés csak erősödött, párhuzamban más ágazatok, pl. a mezőgazdaság helyzetének romlásával.⁹⁶ (A K+F-en kívül rekedés történelmileg is ismerős az elmaradottság esetében.)⁹⁷ Az oktatásból való forráskivonás a kompetens munkavállalók számának drámai esésével jár, és az elmaradott félperiféria helyzetének látszatra ellentmondó módon vendégmunkaerő fogadására.⁹⁸ Figyeljük meg a neoliberális inkongruenciát: a „versenyképesség” örületig ismételtetett jelszavával történő leépítések már rövid távon is csak rombolják a faktikus versenyképességet – a „liberális gazdaságtudós” vagy oximoron, vagy eufémizmus a tévés ezoterikusra. Az EU „takarít” az általa szorgalmazott megszorító politika után.⁹⁹

(Hogy mennyire retrográd a perifériának a centrummal szembeni egyoldalú „profitbánya” szerepe, nem csak a Szentés által leírt aszimmetrikus-hierarchikus viszonyrendszerek megléte, hanem a két alárendelt helyzet egy homologonja a *féudális kori* Lengyelország, melynek folyómenti nemesei Gdańskon keresztül adták el terményüket holland kupeceknek – ám a valódi óriásprofit éppen az utóbbiak oldalán

⁸⁹ V. ö. Hegel, G.: A Szellem fenomenológiája, Úr és szolga. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

⁹⁰ Geröcs i. m. 105.

⁹¹ u. o. 105–106.

⁹² u. o. 107.

⁹³ u. o. 107.

⁹⁴ u. o. 108.

⁹⁵ u. o. 111.

⁹⁶ u. o. 109.

⁹⁷ Szentés i. m. 1976, 373–375.

⁹⁸ <http://balmix.hu/hu/magyar-elemzesek/30008-szakszervezetek-lassan-elkerulhetetlenne-valik-a-kulfoldi-munkaero-bevonasa-a-hazai-piacon-1559327406> (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

⁹⁹ <http://balmix.hu/hu/magyar-elemzesek/30023-szakszervezetek-unios-penzt-kap-a-korhaz-amelynek-nemreg-orvoshiany-miatt-bezart-egy-osztalya-1559399406> (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

realizálódott!¹⁰⁰ Vagy akár a Rusz 14–15. századi kereskedelme a Hansa-szövetséggel.¹⁰¹ Az elmaradottság, olybá tűnik, törvényszerűen csábítja kizsákmányolóit.

A Berend–Ránki szerzőpáros a 19. századi felzárkózási kísérletek leírásakor a centrum finánciókéja szerepét tárgyalja és a törlesztési nehézségeket sejteti, ám a kamat- és törlesztési kizsákmányolás volumenéről sajnos nem ír konkrétumokat, hogy párhuzamba állíthassuk a kortárs homológjaival, igaz, Szentes is részlegesen szolgálhat ilyenekkel.¹⁰²

A dolog ironiája tehát abban áll, hogy rendszerváltás utáni helyzetünk pontosan fordítottja a Marx által a jelen szöveg elején felpanaszolt idősík-torlódásnak: mi élet-körülményeinkben tökéletesen kortársai vagyunk a korunknak, hibátlan szinkronitásban állunk a világ más részeiben a (diktatórikus) neoliberális ideológiai hegemonia által kiváltott nyomorban és jobbratolódásban – míg közmegegyezéssel eszmevilágunk egy ködbe vesző, mert bizonytalanul betájolható, idealizált, de sosem-volt premonopolisztikus, vélt „szabad”versenyessé kapitalizmus álmát kergeti egyre. Miközben a woodstocki szónokok már 1969-ben elkántálták¹⁰³ a polgári ideált, nálunk még húsz évvel később is zászlóra lehetett tűzni a polgáriság jelszavát, harminc évvel később, a polarizált társadalomban pedig a „nemzeti középosztályét”.

Megfigyelhető, hogy másodvonalas technika importját hajtják ma nálunk végre, az olcsó munkaerő számít vonzónak költséghatékonysági okokból, az ország tehát nem törhet ki a „közepes jövedelmi csapdából”, a felhalmozás egyoldalú, a többlet-érték kivonása nagy volumenű és állandó, a helyi elit az egyre inkább kasztos módon prekarizálódó lakossággal¹⁰⁴ szemben, a tőketulajdonosok mellett pozicionálja önmagát. (Ez az elnyomóródás persze általános ma globálisan.)¹⁰⁵ A profitabilitás érdekében a dolgozónak kell megfeszülnie vagy feleslegessé válnia. A munkakörülmények romlása ellen az EU is tehetetlen.¹⁰⁶ (Noha nyilván ez nincs is ellenére.) A periférián ez csak súlyosbodik: a constans, vagyis a berendezések mellé variabilis, olcsó munkaerő kell. Magas hozzáadott értékű áruk, alacsony profit, nem képződik tartalék a fejlesztésre. Így marad a periféria-lét.¹⁰⁷ A destabilizálódott rendszert a

¹⁰⁰ Davies, Norman: Lengyelország története. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 212–235.

¹⁰¹ Sashalmi Endre: Oroszország gazdasága a XV–XVIII. században. Pécs, JPTE, 1995, 60–61.

¹⁰² Szentes, i. m. 1976, 363–364.

¹⁰³ Értsd: otpeli” – halotti szertartást végeztek felette.

¹⁰⁴ Artner Annamária: Marx 200. Eszmélet alapítvány 2018.

¹⁰⁵ i. m. 66–67. V. ö.: Forrester, Vivane: Gazdasági horror. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1998.

¹⁰⁶ i. m. 75–95.

¹⁰⁷ i. m. 109–110.

szélsőjobb védi meg – összefonódik a nemzeti tőke, külföldi tőke és állam.¹⁰⁸ (Ami nem is újdonság: az EU, amelyet ma az „európaiság” emlékműveként kezelnek, az 1950-es-70-es évek USA-érdekű gazdasági integrációjából keletkezett.)¹⁰⁹

Cseppet sem melleleg; a szélsőjobboldal szovjetofób toposzai között a Marshall-terv elutasítása is szerepel, mint „bűn” – ehhez képest ma éppen a szélsőjobb beszél „gyarmatosításról”, mert a monopolisztikus neoliberális piac, ill. a transznacionális vállalatok elsőprő tőkeerejében csak az „idegent” látja, nem a struktúrát. (A neoliberális vagdalkozásokkal ellentétben a szélsőjobb nem lehet antikapitalista, hiszen tömegbázisa a nemzeti oligarchátusból és az alsó középosztályból verbuválódik; saját létezését kérdőjelezné meg a vállalkozói rendszer elutasításával. Ha a tájékoztatlanabbak, mint Ortega y Gasset is, a Harzburgi Frontban a kispolgárnak a tőke feletti „győzelmét” szeretnék látni, ignorálják, hogy a nagytőke e „veresége” ellenére irányító és anyagilag csonkítatlan pozícióban maradt, a Kleinbürger pedig csak ígérvényt kapott más felekezetű kispolgár-társai megüresedett vállalkozói helyei elfoglalhatására, ugyanakkor a nemzeti érdekegység értelmében ölni és halni köteleződött el a tőke javára Keleten. A vállalkozói rendszer nemzeti alapon? – ez még mindig a vállalkozói rendszer.¹¹⁰ Ugyancsak hamis az az állítás, amely a történelmi szélsőjobbot a „catching-up” jegyében szeretné felfogni; a tengely ideológiájában, ha technológiájában nem is, a centrum része: a „fasizmus” néven ismert oldal a szélesen vett centrum egyes elemeinek a világ felosztásán belül önmagának előnyösebb helyzetet kierőszakolni akaró kísérlete volt.) Ezért nem fogja fel, hogy ugyanez a helyzet áll elő, ha az USA szatellitállamául szegődik a régió már közvetlenül a háború után.¹¹¹

Egyenlőtlen csere, a munka és tőke kihelyezése állt be a rendszerváltással. Ez viszont jelzi a gazdasági hierarchiát, akár az innovációk kezelése – írja Arrighi is.¹¹² Azonban míg ő lát fantáziát a saját forrású, specializált fejlesztésben 1989-ben, addig Szentes pl. 1976-ban maoista propagandának látja az ötletet.¹¹³ A jobboldali

¹⁰⁸ i. m. 120–122.

¹⁰⁹ Gerőcs – Jelinek: A NER az EU-ban. 15–17.

https://epa.oszk.hu/01700/01739/00103/pdf/EPA01739_eszmelet_118_012-033.pdf (utolsó megtekintés: 2019.12.02).

¹¹⁰ L. Akcióban az SS. Antifasiszta Ellenálló Harcosok Szövetsége, NDK, 1960 idevágó fejezetét „Dokumentumok és jelentések: hogyan zsákmányolták ki a német konszernnek a foglyokat”; Norden: A német monopolkapitalizmus. Budapest, Szikra Kiadó, 1950; és Ulbricht: A fasiszta német imperializmus. Budapest, Szikra Kiadó, 1954.

¹¹¹ James S. Allen monográfiája (Allen, James S.: Marshall-plan: Recovery or War? New York, 1948) felhívta már a korban a figyelmet, hogy a Marshall-tervért cserébe az abban részesített országok függetlenségüket idegenítették el egyszer és mindenkorra. „Plan Marsalla”. Izdatyelsztvo Inosztrannoj Lityeraturi, Moszkva, 1949

¹¹² A fejlődés illúziója Eszmélet 103. 161–162.

¹¹³ Szentes T.: Az elmaradottság és fejlettség dialektikája. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 376.

kisdiktatúrák bérbe adták állampolgáraikat a centrumnak, írja Arrighi, aki azt jósolta a volt Békétábor kis országainak, hogy új Izraelek vagy Dél-afrikai Köztársaságok lesznek, azaz rendszerpárti, tekintélyelvű diktatúrák.

A „NER” minden fiktív volta ellenére közbeszéd tárgya, mégpedig akként, ami *nem*. Az EU mint a centrum-tőke szervezett képviselése,¹¹⁴ és az EU is takarít a centrum magáncégeinek profit-kiszivattyúzása után. Minthogy pedig a helyi elit a mezőgazdasági, építőipari és infrastrukturális szegmensekben találja meg saját piacát, részeseként tehát az egyenlőtlen cserés manővereknek;¹¹⁵ semmiféle „szabadságharcról” nincs szó.¹¹⁶ (A centrum által kinevelt „elit” általában vagy komprádor vagy helyi „érdekvédő”).¹¹⁷ Ha úgy vesszük, a rejtély megoldása, hogy a „NER” az ország kedvező befektetési tereppé változtatása terén „teljesít jobban” (a tőke által elvártnál?), azaz *orbi* és *nem urbi* [itt: *kifelé* ... befelé].

Az Arrighi által leírt „perverz fejlődés” is ugyanolyan része a problémának: az afrikai válság kapcsán elmondja, az 1980-as évek elején az IMF az afrikai országokat hibáztatta nyomorukért, mondván, ha megnyitják a piacaikat, akkor minden nagyon jó lesz. 1997-re az IMF (a sokat hangoztatott liberális antietatizmust merészen megtagadva) a helyi kormányok segítségével feltörte a diót; ám a helyi feleslegelvonás összesen a helyi elit presztízsértékű fogyasztását szolgálta.¹¹⁸ Ez általános jelenségnek látszik a periférikus „elitek” esetében: miközben a tényleges gazdasági cselekvésből kiszorultak, pótcselekvéseik külsőleges megerősítései a lakossággal szembeni „felsőbbrendűségüknek”. (Ám Veblen „szabadidős osztálya” félig meghaladott fogalomnak tűnik a last minute tömegturizmus korában: ma inkább a reprezentatív brand-fogyasztás a szocioökonómiai státusz jele. Drága táskák, nagy autók, költséges képzések, külföldi vadászatok...)¹¹⁹

Röviden összefoglalva tehát, az 1945. évi rendszerváltás előtti elmaradottság „természetes”, a preindusztrialitás örökségeként megmaradt elmaradottságként tekinthető, amelyből megfeszített munkával, szociális célok szem előtt tartásával jutottunk ki. Ezzel drámai ellentétben az 1989. évi destruktív rendszerváltás mestersegesen és erőszak útján újrateremtett elmaradottságot jelent. Megrázó, hogy éppen

¹¹⁴ Geröcs – Jelinek: *A NER az EU-ban* 26–27.

https://epa.oszk.hu/01700/01739/00103/pdf/EPA01739_eszmelet_118_012-033.pdf (utolsó megtekintés 2019.12.02)

¹¹⁵ u. o.

¹¹⁶ u. o. 28.

¹¹⁷ Szentcs, i. m. 1965, 242–243.

¹¹⁸ Arrighi, G.: Az afrikai válságról http://www.eszmelet.hu/giovanni_arrighi-az-afrikai-valsag-vilagrendszerbeli-es-re/ (utolsó megtekintés: 2019.12.02)

¹¹⁹ Mindezek egyben azt is jelzik, milyen mélyről érkezik az adott „elit” – még jobban is, mint a szétlőtt festmények.

az a rendszerváltás, amely a centrum egyenrangú tagjává válás hazug ígéretét lebegette, azaz státuszbeli előrelépést, valójában mindvégig a korrigálhatatlan státuszbeli visszasorolás elháríthatatlan katasztrófájának megvalósításán ügyködött. „Sikertörténete”¹²⁰ a Föld több mint egyhatodának a majdnem-centrum-színvonalról a közelitőleg-periféria-életnívóra taszításának antihős-eposza. Nem pusztán a tőkeexport-ranglétrán való visszalépést jelentett, és az autarchia elvesztését, de egyben egy ideológiai visszalépést is, formálisan a szélsőjobbaldali diktatúrához történő visszatérésben, tartalmilag viszont az egalitárius elittelenségtől egy nyíltan hiper-elitárius, félig neoliberális, félig neohungarista komprádor-vezetésig.¹²¹ Bebizonyította, hogy a kapitalizálás nem „demokratizálás” és a szélsőjobb a fennálló védelmezőjévé emelésével, valamint a szociális érzékenység kriminalizálásával, a kritikai tudományosság kirekesztésével azt is, hogy a „toleráns” „objektivitásnál” elfogultabb és türelmetlenebb nincs.

¹²⁰ <https://www.magyardiplo.hu/szegenyseg-konferencia-cikkek-hu/283-hogyan-jelent-meg-magyarorszagon-ujra-a-szegenyseg> (utolsó megtekintés: 2019.02.10)

¹²¹ Bővebben: https://www.eszmelet.hu/krausz_tamas-tezisek-a-rendszervaltas-torteneti-ertelmezeseh/ (utolsó megtekintés: 2019.02.10)